

ΒΑΣΙΚΕΣ ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΙΚΗΣ ΑΝΤΑΠΟΚΡΙΣΗΣ

Άλκηστη Χρονάκη
Εκπαιδευτικός,
Διδάκτωρ στις Επιστήμες της Αγωγής,
ΑΠΘ

Abstract

The following article is a short review of readers' response theory with a special focus on three of its main representatives, Louise Rosenblatt, Wolfgang Iser and Stanley Fish. Its main objective is to emphasise some of the major points of readers' response theory, such as the relation between reader and text, the role of the reader and the role of the community in the construction of the text's meaning, in an effort to clarify the concept of response and of what it consists. In this way, this short review is hoping to contribute to the ongoing discussion about the teaching of literature and to the creation of new, more appropriate models of teaching and reading literary texts education.

Λέξεις κλειδιά

Αναγνωστική ανταπόκριση, διδακτική της λογοτεχνίας, αναγνώστης.

0. Εισαγωγή

Η ανασκόπηση ερευνών και θεωριών είναι μια διαδικασία αναγκαία όταν γίνεται μια προσπάθεια εξαγωγής συμπερασμάτων και διατυπώσεων σχετικά με ένα θέμα, αλλά και για να μπορέσει κανείς να δει τυχόν κενά ή λάθη που θα μπορούσαν να αποφευχθούν σε μια μελλοντική έρευνα. Σε κάθε τέτοια ανασκόπηση υπάρχουν ερευνητικές περιοχές που δεν καλύπτονται εφ' όσον δεν ανταποκρίνονται στα κριτήρια που θέτει ο ερευνητής, ο οποίος βάζει τα όρια και κάνει τις επιλογές του σε σχέση με το θέμα που μελετά.

Σε αυτό το πλαίσιο το παρόν άρθρο επιχειρεί μια σύντομη ανασκόπηση της θεωρίας της αναγνωστικής ανταπόκρισης, με ιδιαίτερη έμφαση σε τρεις βασικούς εκπροσώπους της, στη Louise Rosenblatt, στον Wolfgang Iser και στον Stanley Fish. Η μελέτη των θεωριών τους μπορεί να αποτελέσει κλειδί για την κατανόηση της επίδρασης που πιθανόν να έχει ένα μυθιστόρημα στον αναγνώστη, αφού δίνουν αρκετά στοιχεία ως προς το τι συμβαίνει κατά τη διάρκεια της ανάγνωσης και ποιους τρόπους χρησιμοποιεί ένα κείμενο για να προσελκύσει τον αναγνώστη. Περιγράφουν εκτενώς το ρόλο

του αναγνώστη στη νοηματοδότηση του κειμένου και τους τρόπους με τους οποίους διαπραγματεύεται τη θέση του καθώς προσπαθεί να ανταποκριθεί στις προσκλήσεις που δέχεται, στοιχεία που συμβάλλουν στον προβληματισμό γύρω από τη διδακτική της λογοτεχνίας, κυρίως όσον αφορά τη μεθοδολογία και την επιλογή βιβλίων.

1. Θεωρίες αναγνωστικής ανταπόκρισης

Ο αναγνώστης δεν απασχολούσε πάντα τη λογοτεχνική κριτική και θεωρία. Αντίθετα, το κείμενο και ο συγγραφέας μονοπώλησαν για πολύ καιρό το ενδιαφέρον των θεωρητικών ως φορείς του νοήματος του λογοτεχνικού έργου. Ο αναγνώστης ήρθε στο προσκήνιο από τον I. A. Richards το 1920 που μίλησε για τη αισθητική ανταπόκριση, ενώ η δουλειά του D. W. Harding και της Louise Rosenblatt το 1930 φαίνεται να ανοίγει το δρόμο για μια πιο συστηματική μελέτη του ρόλου του στην παραγωγή του νοήματος (Tompkins 1980). Η κριτική της αναγνωστικής ανταπόκρισης, ωστόσο, στεγάζει ποικίλα συστήματα τα οποία δεν αποτελούν ένα ενιαίο κίνημα αλλά συνδέθηκαν λόγω της προσοχής που έδειξαν στο δίπολο κείμενο – αναγνώστη (Langer 1992, Holub 2004). Η Susan Suleiman διακρίνει έξι διαφορετικές κατηγορίες κριτικής προσέγγισης: ρητορική, σημειωτική-δομική, φαινομενολογική, υποκειμενική-ψυχαναλυτική, κοινωνικοϊστορική, ερμηνευτική (Suleiman & Crosman 1980, Leenhardt 2000).

Οι δύο πρώτες προσεγγίσεις, ρητορική/φορμαλιστική και σημειωτική-δομική, στις οποίες συναντάμε θεωρητικούς όπως ο Walter Gibson, ο Gerald Prince, ο Michael Riffaterre, ο Jonathan Culler, αν και μιλούν για τον αναγνώστη, ουσιαστικά παραμένουν πιο κοντά στη Νέα Κριτική αφού δεν του αναγνωρίζουν ιδιαίτερες 'εξουσίες', θεωρούν ότι η ανάγνωση συνίσταται στην ανακάλυψη των όσων υπάρχουν στη σελίδα και ότι το νόημα είναι ιδιότητα της γλώσσας. Ο Culler, συγκεκριμένα, θεωρεί ότι οι αναγνώστες έχουν εσωτερικεύσει μια γραμματική της λογοτεχνίας, συμβάσεις που τους καθοδηγούν να ξεχωρίσουν ορισμένα χαρακτηριστικά του έργου, τα οποία αντιστοιχούν σε κοινά αποδεκτές έννοιες του τι συνιστά κατάλληλη ερμηνεία.

Στο πλαίσιο του φαινομενολογικού προσανατολισμού από την άλλη, η αλληλεπίδραση του αναγνώστη με το κείμενο γίνεται το αντικείμενο προσοχής. Ο Georges Poulet και ο Wolfgang Iser δίνουν έμφαση στη σχέση αναγνώστη – κειμένου. Ο πρώτος, όμως, θεωρεί ότι η συνείδηση του αναγνώστη κυριαρχείται από του συγγραφέα, ενώ ο Iser βλέπει τον αναγνώστη ως συνδημιουργό του έργου αφού παρέχει αυτό που δεν λέγεται αλλά υπονοείται. Τονίζει, επίσης, ότι «η παραγωγή νοήματος συνεπάγεται την πιθανότητα να διαμορφώσουμε τους εαυτούς μας και έτσι να ανακαλύψουμε αυτό που πριν ξέφευγε από τη συνείδησή μας» (Tompkins 1980: xv).

Ο Norman Holland και ο David Bleich είναι από τους βασικούς εκπροσώπους της ψυχαναλυτικής προσέγγισης. Θέτουν ερωτήματα για την προσωπική ταυτότητα

και το ρόλο της στην ερμηνεία του κειμένου. Ο Holland (1968, 1975) υποστηρίζει ότι ο αναγνώστης φιλτράρει κάθε έργο ανάλογα με την προσωπική του ταυτότητα και προβάλλει σε αυτό ορισμένες φαντασιώσεις. Στη συνέχεια μεταφράζει την εμπειρία του σε μια κοινωνικά αποδεκτή μορφή και έτσι καταλήγει στην ερμηνεία του. Ωστόσο, η θεωρία του υπαινίσσεται ότι το κείμενο υπάρχει πριν και ανεξάρτητα από την οποιαδήποτε δραστηριότητα του αναγνώστη. Ο Bleich (1975, 1978) αποστασιοποιείται σε σχέση με την αυτονομία του κειμένου υποστηρίζοντας ότι το λογοτεχνικό έργο είναι η υποκειμενική ανα-δημιουργία του κάθε αναγνώστη, αποδίδοντας έτσι πρωτοβουλία και ελευθερία στον αποδέκτη του κειμένου. Η διαδικασία, όμως, με την οποία η ανταπόκρισή του γίνεται μορφή γνώσης είναι κοινωνική και καθορίζεται από την ερμηνευτική κοινότητα στην οποία ανήκει ο αναγνώστης.

Η έννοια της ερμηνευτικής κοινότητας αναπτύχθηκε από τον Stanley Fish (1980) ο οποίος τοποθέτησε το κείμενο στο παρασκήνιο θεωρώντας ότι οι λέξεις δεν έχουν νόημα από μόνες τους αλλά αποκτούν νόημα από τη στιγμή που θα εκφραστούν και θα ερμηνευτούν στο πλαίσιο συγκεκριμένων θέσεων που υιοθετούμε ανάλογα με τους συνομιλητές μας. Σύμφωνα με τον Fish όλα τα σημειωτικά συστήματα είναι κοινωνικές κατασκευές που τα άτομα υιοθετούν λίγο ή πολύ αυτόματα (ακόμα ακριβέστερα, που διαπερνούν και συγκροτούν τις ατομικές συνειδήσεις), οι αντιλήψεις και οι κρίσεις ενός ατόμου είναι αποτέλεσμα των απόψεων που μοιράζεται με την ομάδα στην οποία ανήκει. Η ομάδα και το πλαίσιο είναι αυτά που περιορίζουν τη δημιουργία οποιασδήποτε ερμηνείας καταργώντας έτσι τον πλήρη σχετικισμό και την άποψη ότι ο ερμηνευτής είναι ελεύθερος να βγάλει ότι νόημα θέλει από το κείμενο.

Αποφεύγει με αυτόν τον τρόπο ο Fish να υποστηρίξει τον πλήρη σχετικισμό της ερμηνείας και να υποστηρίξει ταυτόχρονα αυτό που ισχυρίζονται οι μεταδομιστές αλλά και ο Culler, ότι ο εαυτός δεν υπάρχει σαν ανεξάρτητη οντότητα αλλά συγκροτείται από ερμηνείες που είναι κοινές. Ο Walter Michaels (1980) διατυπώνει το ίδιο με όρους αποδόμησης, λέγοντας ότι ο εαυτός μοιάζει με το λογοτεχνικό έργο, αφού και ο ίδιος είναι ένα κείμενο μέσα σε ένα πλαίσιο και, επομένως, είναι όχι μόνο ερμηνευτής, αλλά και ερμηνεία, πράγμα που σημαίνει ότι δεν είναι ελεύθερος να επιβάλλει την ερμηνεία του.

Τέλος, υπάρχει η «θεωρία της πρόσληψης», μια κοινωνικοϊστορική προσέγγιση, με κύριο εκφραστή της τον Hans Robert Jauss (1995), η οποία εστιάζει στην πρόσληψη του κειμένου από τον αναγνώστη και τη σχέση της λογοτεχνίας με την ιστορία. Για τον ίδιο η ιστορία της παραγωγής ενός κειμένου είναι πολύ σημαντική και δεν πρέπει να αγνοείται, αλλά, όπως το διατυπώνει ο Robert Holub, «θα ήταν ορθότερο η λογοτεχνία να εξετάζεται ως διαλεκτική διαδικασία παραγωγής και πρόσληψης» (Holub 2004: 101).

Οι απόψεις όλων αυτών των θεωρητικών ποικίλλουν σε σημαντικό βαθμό, ωστόσο αυτό που προκύπτει από τη μελέτη τους είναι ότι «ο συγγραφέας σαν πηγή και εγυρητής του νοήματος του κειμένου χάθηκε και δε μπορεί να ανακτηθεί, ενώ η έννοια του κειμένου σαν αποθήκη νοημάτων που υπήρχε πριν και ανεξάρτητα από την ανάγνωση δεν ισχύει πια» (Lodge 1982: 187). Από την άλλη δεν εστιάζουν όλοι στο ρόλο του αναγνώστη στην παραγωγή νοήματος και στην αλληλεπίδρασή του με το κείμενο, ενώ δεν φαίνεται να συμφωνούν και στις έννοιες της ταυτότητας και υποκειμενικότητας, αν δηλαδή «ο εαυτός είναι κάτι δεδομένο ή κάτι καμωμένο και αν θα πρέπει να γίνεται αντιληπτός με ατομικούς ή με κοινωνικούς όρους;» (Culler 2000: 151).

Αυτές οι διαφορές μεταξύ τους σχετικά με το ρόλο του αναγνώστη, τον τρόπο που διαμορφώνεται και άρα που ερμηνεύει, με οδήγησαν στο να περιοριστώ στη δουλειά της Louise Rosenblatt (1983), του Wolfgang Iser (1978) και του Stanley Fish (1980). Οι τρεις θεωρητικοί θέτουν κατά κάποιο τρόπο ένα θεωρητικό πλαίσιο σε σχέση με το τι μπορεί να συμβαίνει κατά τη διάρκεια της ανάγνωσης, περιγράφοντας το ρόλο του κειμένου, του αναγνώστη και του πλαισίου στην ερμηνεία του κειμένου και συνεπώς στην επίδραση που μπορεί να έχει στον αναγνώστη.

1.1. Συναλλαγή μεταξύ αναγνώστη – κειμένου

Η Louise Rosenblatt ήταν η πρώτη η οποία αντιμετώπισε τον αναγνώστη ως αναπόσπαστο μέρος του λογοτεχνικού έργου, ιδιαίτερα σημαντικό και ενεργό στην παραγωγή του νοήματος. Σύμφωνα με τη συναλλακτική θεωρία της (1994) το έργο υπάρχει στο πλαίσιο μιας συναλλαγής μεταξύ αναγνώστη και κειμένου, όπου το κάθε στοιχείο ορίζει και ορίζεται από το άλλο, το ένα δηλαδή δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς το άλλο. Το κείμενο παρέχει λεκτικά σύμβολα στον αναγνώστη για να τα αποκωδικοποιήσει και ο αναγνώστης επικαλείται τις εμπειρίες του και τις γνώσεις του για να τα νοηματοδοτήσει. Χρησιμοποιεί όχι μόνο τα πράγματα στα οποία αναφέρονται οι λέξεις αλλά και τις εικόνες, τα συναισθήματα, τους συνειρμούς, τις στάσεις και τις ιδέες που προκαλούν, για να ανακαλύψει το νόημα του κειμένου, το οποίο μπορεί να είναι διαφορετικό από αυτό του συγγραφέα, από άλλων αναγνωστών αλλά ακόμα και από ένα δικό του που παράχθηκε σε άλλες συνθήκες και άλλη χρονική στιγμή.

Οι ξεχωριστές έννοιες, [...] οι άδηλοι συνειρμοί που έχουν οι λέξεις και οι εικόνες για τον κάθε αναγνώστη καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό αυτό που θα του μεταδώσει το κείμενο. Ο αναγνώστης φέρνει στο έργο προσωπικά χαρακτηριστικά, αναμνήσεις, ανάγκες και ανησυχίες, τη συγκεκριμένη διάθεση της στιγμής και μια συγκεκριμένη σωματική κατάσταση. Αυτά και άλλα στοιχεία, ο συνδυασμός των οποίων δεν πρόκειται να υπάρξει ξανά καθορίζουν την ανταπόκριση του στο κείμενο. (Rosenblatt 1983: 29)

Η αλληλεπίδραση μεταξύ κειμένου και αναγνώστη διακρίνει την αισθητική ανάγνωση και διαμορφώνει το τελικό αποτέλεσμα, το λογοτεχνικό έργο. Δεν πρόκειται, όμως, για μια διαδικασία ατομική καθώς «η ανάγνωση δεν είναι ποτέ απλώς μια ατομική, υποκειμενική εμπειρία [... αλλά] λαμβάνει πάντα χώρα μέσα σε κοινωνικό πλαίσιο» (McCormick & Waller 2000: 240). Η Rosenblatt εστίασε σε αυτόν τον κοινωνικό χαρακτήρα της ανάγνωσης, λέγοντας ότι το κοινωνικό πλαίσιο μπορεί να βοηθήσει το νέο αναγνώστη να επεξεργαστεί την προσωπική του ανταπόκριση, αφού του δίνει τη δυνατότητα να ανταλλάξει ιδέες και απόψεις.

Το γεγονός ότι ο αναγνώστης έχει την τάση να μιλήσει για ένα κείμενο που του προκάλεσε έντονα συναισθήματα, τον συγκίνησε ή τον ενόχλησε, κάνει φανερή αυτή την ανάγκη που υπάρχει να μοιραστεί την άποψή του για να ξεκαθαρίσει και να αποκρυσταλλώσει την αίσθηση που έχει για το λογοτεχνικό έργο. Η ανταλλαγή απόψεων αποκαλύπτει διαφορετικές αντιδράσεις και ερμηνείες, γεγονός που μπορεί να τον οδηγήσει σε μια επανεξέταση της ανταπόκρισής του. «Το γεγονός και μόνο ότι άλλοι αναγνώστες δίνουν έμφαση σε πράγματα που μπορεί να προσπέρασε, ή καταθέτουν μια διαφορετική εντύπωση, υποδηλώνει ότι ίσως να αδίκησε το κείμενο. Θα επιστρέψει επομένως προκειμένου να δει τι προκάλεσε την ανταπόκριση του και τι μπορεί να δικαιολογήσει τις διαφορετικές ανταποκρίσεις των άλλων» (Rosenblatt 1983: 110).

Πέρα από αυτήν την πιθανή επιστροφή στο κείμενο η οποία δια φωτίζει καινούργια σημεία, η συζήτηση μεταξύ αναγνωστών δίνει την ευκαιρία να συλλογιστούν την αναγνωστική τους εμπειρία, να επεξεργαστούν την ανταπόκρισή τους, να επιβεβαιώσουν ή να ανασκευάσουν την πρώτη τους εντύπωση. Η διαδικασία αυτή μπορεί επίσης να αποκαλύψει πράγματα για τους ίδιους, προκαταλήψεις, εμμονές, παγιωμένες απόψεις ή πράγματα που τους απασχολούν, αλλά δεν τολμούν να μιλήσουν άμεσα για αυτά.

Αυτό το μοίρασμα προϋποθέτει, ωστόσο, ότι ισχύουν δύο πράγματα. Από τη μία το περιβάλλον στο οποίο γίνεται η συζήτηση θα πρέπει να είναι κατάλληλο ώστε οι νέοι αναγνώστες να νιώσουν ασφαλείς και ελεύθεροι να ανοιχτούν, να μιλήσουν για τις εντυπώσεις τους, όχι να ψάχνουν τη σωστή απάντηση στην ερώτηση του δασκάλου, αλλά να «παρακινούν ο ένας τον άλλο για να οργανώσουν τις διάχυτες εντυπώσεις τους και να διατυπώσουν τις απόψεις τους» (Rosenblatt 1983: 78). Από την άλλη, όπως τονίζει η Rosenblatt, όποιος καθοδηγεί τους νέους αναγνώστες θα πρέπει να ξεκινήσει από τις αρχικές τους αντιδράσεις. Αυτό σημαίνει να ξεκινήσουν οι αναγνώστες από το επίπεδο στο οποίο βρίσκονται, έτσι ώστε να απολαύσουν το βιβλίο, να μπορέσουν να μιλήσουν γι' αυτό και μέσω της συζήτησης να αποκτήσουν επίγνωση των πραγμάτων που τους αρέσουν. Όταν κατανοήσουν τη φόρμα και τον τρόπο που λειτουργούν τα βιβλία, όταν δηλαδή ωριμάσουν ως αναγνώστες, τότε θα μπορέσουν να προχωρήσουν και σε άλλα είδη. Άλλωστε «τα παιδιά μαθαίνουν να

διαβάζουν διαβάζοντας. Επομένως, ο μόνος τρόπος να ενισχύσουμε την εκμάθηση της ανάγνωσης είναι να την κάνουμε πιο εύκολη για αυτά» (Smith 1973: 195).

Για τον έφηβο αναγνώστη, λοιπόν, είναι σημαντικό να έρχεται σε επαφή με λογοτεχνικά έργα για τα οποία έχει την πνευματική, τη συναισθηματική αλλά και την εμπειρική εξάρτυση. Θα μπορέσει, έτσι, να ανακαλύψει την αξία της λογοτεχνίας, την ιδιότητά της να τον μεταφέρει μακριά από την καθημερινότητα, να τον βοηθά να ξεφεύγει, καθώς και τη δυνατότητα να πειραματίζεται με διαφορετικές καταστάσεις και ρόλους. Οι χαρακτήρες που συναντά λειτουργούν ως σημείο αναφοράς με το οποίο μπορεί να συγκρίνει τον εαυτό του, να αποκτήσει επίγνωση του ποιος είναι, των συναισθημάτων του και να τα αποδεχτεί καθώς ανακαλύπτει ότι τα όσα νιώθει δεν διαφέρουν πολύ από αυτά που νιώθουν οι νέοι της ηλικίας του, ενώ ταυτόχρονα του προσφέρουν εναλλακτικές μορφές συμπεριφοράς και στάσεων τις οποίες μπορεί να δοκιμάσει χωρίς το άγχος μιας πραγματικής κατάστασης. Γι' αυτό πολλές φορές ο ίδιος στρέφεται στη μυθοπλασία, προκειμένου να διερευνήσει εναλλακτικές πιθανότητες και να βιώσει ρόλους και καταστάσεις στις οποίες ίσως μελλοντικά βρεθεί, γνωρίζοντας ότι η απόσταση τον προστατεύει και του επιτρέπει να σκέφτεται πιο ξεκάθαρα, αφού του δίνει τη δυνατότητα να δει τη συνολική εικόνα.

Με αυτόν τον τρόπο ο νέος αναγνώστης βιώνει νέες καταστάσεις και διευρύνει τις εμπειρίες του. Διεύρυνση, όμως, εμπειριών σημαίνει επίσης ότι πολλά πράγματα στη ζωή του αποκτούν νόημα και μπαίνουν σε μια τάξη. Η μυθοπλασία δεν μεταφέρει στον αναγνώστη απλώς τα γεγονότα μιας ιστορίας, εξηγεί παράλληλα τι προκαλεί συγκεκριμένες πράξεις, τοποθετεί συναισθήματα, καταστάσεις, ανθρώπους σε ένα σχήμα προσφέροντάς του φόρμες για τα δικά του συναισθήματα, που στην ηλικία της εφηβείας είναι κάπως συγκεχυμένα. Επιπλέον το λογοτεχνικό έργο φέρνει στην επιφάνεια προηγούμενα βιώματα και συναισθήματα, τα οποία επανατοποθετεί σε νέα σχήματα, σε ένα νέο πλαίσιο, εμπλουτίζοντας έτσι τον κόσμο του και διευρύνοντας την αντίληψή του.

Το άτομο αποκτά τη δυνατότητα να κοιτάξει τον κόσμο γύρω του με μεγαλύτερη κατανόηση. Μπορεί να τον αξιολογήσει, να κρίνει ποια στοιχεία μπορούν να διατηρηθούν και ποια στοιχεία θα έπρεπε να διαφοροποιηθούν ή να απορριφθούν. ... Η λογοτεχνία δίνει τη δυνατότητα στον αναγνώστη να βιώσει όχι μόνο διαφορετικές μορφές του παρελθόντος και του παρόντος, αλλά του επιτρέπει να φανταστεί νέες πιο επιθυμητές μορφές. (Smith 1973: 40).

1.2. Η διαδικασία της ανάγνωσης

Ο Iser εστίασε επίσης στη σχέση αναγνώστη – κειμένου και συμφωνεί με τις απόψεις της Rosenblatt. Στο βιβλίο του *The Act of Reading* (Η Πράξη της Ανάγνωσης, 1978) επικεντρώνει το ενδιαφέρον του στη διαδικασία της ανάγνωσης και δημιουργεί

ένα μοντέλο που περιγράφει την αλληλεπίδραση μεταξύ κειμένου και αναγνώστη. Όπως και η Rosenblatt, θεωρεί ότι το κείμενο δεν έχει ταυτότητα από μόνο του, αφού το νόημα δεν βρίσκεται κρυμμένο στο λογοτεχνικό έργο περιμένοντας τον αναγνώστη να το ανακαλύψει, αλλά είναι αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης των δύο.

Για τον Iser υπάρχουν δύο διαφορετικά αντικείμενα, το καλλιτεχνικό που είναι το κείμενο του συγγραφέα και το αισθητικό που είναι το αποτέλεσμα της ανάγνωσης, το κείμενο που παράγει ο αναγνώστης. Το λογοτεχνικό έργο, λοιπόν, δεν ταυτίζεται με το κείμενο ως λεκτική οντότητα, αλλά ούτε με αυτό που συγκροτεί ο αναγνώστης. Αντίθετα βρίσκεται κάπου ανάμεσα στα δύο, «είναι αναπόφευκτα εικονικό, καθώς δεν μπορεί να περιοριστεί στην πραγματικότητα του κειμένου ή στην υποκειμενικότητα του αναγνώστη» (Iser 1978: 21). Το ερώτημα, συνεπώς, που τίθεται και στο οποίο προσπαθεί ο Iser να δώσει μια απάντηση, είναι πώς διαβάζεται ένα κείμενο, σε τι συνίσταται η αλληλεπίδραση κειμένου-αναγνώστη. Για να απαντήσει σε αυτό το ερώτημα εισάγει μια σειρά από έννοιες οι οποίες καταδεικνύουν τον τρόπο που ένα μυθοπλαστικό έργο προσελκύει τον αναγνώστη και τον αναγκάζει να ανταποκριθεί και να παράγει το νόημα του κειμένου. Στις διαδικασίες που περιγράφει, έμφαση δίνεται στο γεγονός ότι αναγνώστης και κείμενο συνεργάζονται για να επικοινωνήσουν και, επομένως, το βασικό ενδιαφέρον «δεν θα πρέπει να είναι ποιο είναι το νόημα του κειμένου αλλά ποια η επίδρασή του στον αναγνώστη» (Iser 1978: 54).

1.2.1. Ο υπονοούμενος αναγνώστης

Η πρώτη έννοια που εισάγει είναι αυτή του υπονοούμενου αναγνώστη (implied reader). Πρόκειται για μια δομή του κειμένου «η οποία προοικονομεί την παρουσία ενός αποδέκτη χωρίς, όμως, να τον ορίζει» (Iser 1978: 34). Το κείμενο, δηλαδή, προϋποθέτει την ύπαρξη ενός αναγνώστη και δημιουργεί κάποια θέση γι' αυτόν, προκειμένου να του δώσει τη δυνατότητα να εισχωρήσει στον κόσμο του κειμένου και να τον καθοδηγήσει ώστε να δει τον κειμενικό κόσμο από την οπτική που θέλει ο συγγραφέας. Είναι η θέση από την οποία μπορεί να εστιάσει σε πράγματα που αλλιώς δεν θα πρόσεχε, αν –υποθετικά– ο προσανατολισμός του καθοριζονταν μόνο από τον ίδιο και την προσωπική του θεώρηση για τον κόσμο. Η δημιουργία αυτής της θέσης επιτυγχάνεται μέσω των δομών του κειμένου που προ(σ)καλούν την ανταπόκριση του αναγνώστη γι' αυτό και η έννοια του υπονοούμενου αναγνώστη ορίζεται και ως δομημένη αναγνωστική πράξη (Holub 2004: 148).

Ο κόσμος που αναπαριστά ένα μυθιστόρημα παρουσιάζεται από διαφορετικές οπτικές γωνίες μέσω του αφηγητή, των χαρακτήρων, της πλοκής, καθώς και του φανταστικού αναγνώστη. Καμία από αυτές τις προοπτικές δεν ταυτίζεται με το νόημα του κειμένου, όλες, όμως, συγκλίνουν προς ένα σημείο συνάντησης το οποίο αποτελεί το νόημα. Ο αναγνώστης κατά τη διάρκεια της ανάγνωσης εστιάζει στον

κόσμο του κειμένου υιοθετώντας εναλλασσόμενα κάποια από αυτές τις προοπτικές, τις οποίες συνδυάζει για να συναρμολογήσει το σύνολο του κειμένου και να καταλήξει στην ερμηνεία του. Ο ρόλος του, λοιπόν, προκαθορίζεται από το κείμενο στο βαθμό που ακολουθεί την οπτική γωνία που κάθε φορά του προσφέρεται. Είναι ο ίδιος, όμως, που αποφασίζει πώς θα συσχετίσει τις διαφορετικές οπτικές μεταξύ τους και με ποια θα ταυτιστεί περισσότερο, ξεφεύγοντας έτσι από την κατάσταση του παθητικού αποδέκτη. Οι συσχετισμοί που κάνει βασίζονται στα στοιχεία που του δίνει το κείμενο αλλά και στη δική του εμπειρία και γνώσεις. Η προσωπικότητά του αποτελεί το πλαίσιο αναφοράς, το υπόβαθρο, σύμφωνα με το οποίο ερμηνεύει το λογοτεχνικό έργο και σχηματίζει τις εικόνες που το ζωντανεύουν. Ο εαυτός του, επομένως, μένει μόνο εν μέρει εκτός κειμένου, παρ' όλο που ο ρόλος ο οποίος υπαγορεύει το κείμενο είναι αρκετά ισχυρός και προτρέπει τον αναγνώστη να τον αναλάβει, έτσι ώστε να γίνει μέρος του κειμενικού κόσμου.

1.2.2. Το ρεπερτόριο

Ο κόσμος που παρουσιάζει το μυθιστόρημα δεν είναι το αντίθετο της πραγματικότητας, αλλά μια αντίδραση σε αυτήν, μια ερμηνεία του εξωκειμενικού κόσμου. Έχει την ίδια βασική δομή με αυτόν, αλλά ενεργοποιεί αυτά που το εξωκειμενικό σύστημα άφησε ανενεργά, δίνει μορφή σε ενδεχόμενα που έχουν αποκλειστεί από το κυρίαρχο σύστημα. Χρησιμοποιεί, λοιπόν, την πραγματικότητα, τους κανόνες και τις συμβάσεις που ρυθμίζουν την κοινωνία, τον πολιτισμό, την επικοινωνία με τέτοιο τρόπο που τις απομακρύνει από το περιβάλλον τους και τις μετατρέπει σε αντικείμενο παρατήρησης και ενδελεχούς εξέτασης.

Οι συμβάσεις αυτές αποτελούν το ρεπερτόριο ενός κειμένου, «το οικείο έδαφος στο οποίο συναντώνται το κείμενο και ο αναγνώστης για να αρχίσουν την επικοινωνία τους» (Holub 2004: 151), το οποίο μπορεί να πάρει τη μορφή αναφορών σε προηγούμενα λογοτεχνικά έργα, σε άλλα κοινωνικά και ιστορικά μοντέλα ή σε στοιχεία του πολιτισμού, του κόσμου από τον οποίο αναδύθηκε. Αφορά, με άλλα λόγια, τις ήδη υπάρχουσες γνώσεις και εμπειρίες του αναγνώστη, οι οποίες τον προσελκύουν στο κείμενο και αποτελούν το πλαίσιο για την παραγωγή νόηματος. Το γεγονός, όμως, ότι οικείες καταστάσεις, γεγονότα και χαρακτήρες βρίσκονται σε ένα μυθοπλαστικό κόσμο σημαίνει ότι υποβάλλονται σε κάποιου είδους μεταμόρφωση, διαφορετικά θα επρόκειτο για απλή επανάληψη των όσων ήδη ισχύουν. Το αποτέλεσμα είναι να δημιουργείται μια νέα πραγματικότητα από την οποία ο αναγνώστης διατηρεί αποστάσεις και έτσι μπορεί να παρατηρήσει τις κοινωνικές και πολιτισμικές νόρμες και την επίδραση που έχουν στους ανθρώπους που υπόκεινται σε αυτές. «Με άλλα λόγια, το λογοτεχνικό έργο δίνει τη δυνατότητα στους αναγνώστες να υπερβούν τους περιορισμούς της δικής τους ζωής καθώς δεν πρόκειται για αναπαράσταση μιας συγκεκριμένης πραγματικότητας, αλλά για επέκταση ή διεύρυνση της

δικής τους πραγματικότητας» (Iser 1978: 79) και κατά συνέπεια να την επανεκτιμήσουν. Διαβάζοντας ο αναγνώστης αναπροσαρμόζει τα όσα ξέρει για να κατανοήσει το κείμενο και στη συνέχεια χρησιμοποιεί τα νέα αναπροσαρμοσμένα δεδομένα για να ερμηνεύσει τα όσα διαβάζει αλλά και τα όσα βιώνει.

1.2.3. Περιπλανώμενη οπτική γωνία

Αυτή η παλίνδρομη δραστηριότητα συμβαίνει καθώς ο αναγνώστης προσπαθεί να συγκροτήσει το σύνολο του λογοτεχνικού κειμένου το οποίο δε γίνεται αντιληπτό με μια ματιά. Αντίθετα σχηματίζεται σταδιακά κατά τη διαδικασία της ανάγνωσης και ενώ ο αναγνώστης βρίσκεται μέσα σε αυτό. Το μέσο, με το οποίο ο Iser περιγράφει τον τρόπο που ο αναγνώστης είναι παρών στο κείμενο, είναι η έννοια της 'περιπλανώμενης οπτικής γωνίας'. Σε ένα μυθοπλαστικό κείμενο ο αναγνώστης έρχεται αντιμέτωπος με διαφορετικές προοπτικές, η κάθε μία από τις οποίες δημιουργεί προσδοκίες για τα όσα πρόκειται να εξελιχθούν. Ωστόσο καμία από αυτές δε μπορεί να ταυτιστεί από μόνη της με το αισθητικό αντικείμενο. Χρειάζεται να συνδεθούν μεταξύ τους για να δημιουργηθεί το κείμενο και να μεταφερθεί στη συνείδηση του αναγνώστη. Ο αναγνώστης μέσω της περιπλανώμενης οπτικής γωνίας, περνώντας, δηλαδή, από τη μία προοπτική στην άλλη, ενεργοποιεί την αλληλεπίδραση μεταξύ τους και συνθέτει το κείμενο. Οι προσδοκίες του, όμως, μπορεί να διαψευστούν, να ματαιωθούν κάθε φορά που υιοθετεί μια νέα προοπτική, οπότε αναγκάζεται να αναδιαμορφώσει όχι μόνο τα όσα φαντάστηκε αλλά και τα όσα προηγήθηκαν, ώστε να αποκαταστήσει τη συνεκτικότητα μεταξύ τους.

Αυτό σημαίνει πώς ότι προηγήθηκε εμφανίζεται στο παρόν, αλλά πρόκειται για μια ανάμνηση των όσων διάβασε, η οποία δεν ταυτίζεται με την αντίληψη που είχε όταν τα διάβαζε, γιατί «η ανάγνωση δεν είναι μόνο η γνωριμία με ένα κείμενο ή η απόκτηση μιας γνώσης. Είναι ταυτόχρονα ένας δρόμος χωρίς επιστροφή προς τη λήθη, και αυτό συμβαίνει ήδη από τη στιγμή που ξεκινάει» (Bayard 2008: 87-88). Η διασταύρωση των προσδοκιών για τα μελλοντικά γεγονότα με την ανάμνηση των προηγούμενων μεταμορφώνει το κείμενο σε βίωμα για τον αναγνώστη και το τοποθετεί μαζί με τις πραγματικές του εμπειρίες.

1.2.4. Τα κενά

Η σχέση μεταξύ αναγνώστη και κειμένου μοιάζει αρκετά με μια επικοινωνιακή κατάσταση όπου οι συνομιλητές βρίσκονται πρόσωπο με πρόσωπο. Ταυτόχρονα, όμως, διαφέρει, αφού το κείμενο δε μπορεί να προβεί σε διευκρινίσεις, προκειμένου να ξεκαθαρίσει τυχόν παρερμηνείες, ενώ από την άλλη δε μπορεί να καθορίσει το πλαίσιο στο οποίο γίνεται η ανάγνωση. Έτσι, τα 'συμφραζόμενα' που επηρεάζουν την ερμηνεία και την παραγωγή νόηματος από τη μεριά του αναγνώστη παραμένουν άγνωστα για το κείμενο. Γι' αυτό το λόγο, το κείμενο παρέχει ίχνη και ενδείξεις

ώστε να καθοδηγήσει τον αναγνώστη στην ανασυγκρότηση του κατάλληλου περιβάλλοντος.

Η καθοδήγηση του αναγνώστη, σύμφωνα με τον Iser, γίνεται μέσω των κενών, των απροσδιοριστιών του κειμένου. Πρόκειται για σημεία στο κείμενο τα οποία αποκρύπτουν τις αναφορές τους και αναγκάζουν τον αναγνώστη να τα συμπληρώσει χρησιμοποιώντας τις υπάρχουσες γνώσεις του και τα όσα ρητά διατυπώνονται στο μυθιστόρημα. «Συγκροτούν ένα είδος πλέγματος που προέρχεται από το κείμενο χωρίς όμως να ταυτίζεται με αυτό» (Holub 2004: 165) και αποτελούν τα βασικά μέσα για την επικοινωνία αναγνώστη – κειμένου. Το υπόρρητο παρακινεί τον αναγνώστη να συμμετάσχει ενεργά και να συμπληρώσει το κενό ενώ το ρητό μεταμορφώνεται καθώς αποκαλύπτεται το υπόρρητο. Αυτή η συμμετοχή του αναγνώστη κινεί τη διαδικασία η οποία έχει ως αποτέλεσμα την ανάδυση του αισθητικού αντικειμένου αλλά και τη διαμόρφωση του αναγνωστικού υποκειμένου, αφού η εκτέλεση των δομημένων ενεργειών από τη μεριά του «μεταβιβάζει την αμοιβαία αλληλεπίδραση των κειμενικών θέσεων στη συνείδηση» (Iser 1978: 203).

1.2.5. Τι συμβαίνει στον αναγνώστη

Ο αναγνώστης, λοιπόν, συμμετέχει ενεργά στην παραγωγή του νόηματος γι' αυτό και 'παγιδεύεται' στο κείμενο, γίνεται μέρος αυτού που ο ίδιος δημιουργεί, γεγονός που πολλές φορές γεννά την αίσθηση ότι καθώς διαβάζουμε ζούμε τη ζωή κάποιου άλλου. Η αίσθηση αυτή γίνεται πιο έντονη όταν ο αναγνώστης δέχεται να αφήσει τον εαυτό του και τις προγενέστερες εμπειρίες του στο παρασκήνιο. Αρχίζει, έτσι, να σκέφτεται τις σκέψεις κάποιου άλλου, να γίνεται το υποκείμενο αυτών των σκέψεων με αποτέλεσμα να αποξενώνεται από ένα μέρος του εαυτού του. Ο διαχωρισμός αυτός του υποκειμένου από τον εαυτό του καθιστά δυνατή την επιρροή του κειμένου στον αναγνώστη. Οι νέες εμπειρίες, όπως είδαμε, επιδρούν στις παλιές και τις αναδιαμορφώνουν, αφού «η ενσωμάτωση του νέου απαιτεί την αναδιαμόρφωση του παλιού» (Iser 1978:159). Όλη αυτή η διαδικασία δείχνει ότι το νόημα του λογοτεχνικού κειμένου μπορεί να πραγματωθεί μόνο στον αναγνώστη και δεν υπάρχει ξεχωριστά από αυτόν, ενώ καθώς συγκροτεί το νόημα «συγκροτείται και ο ίδιος» (Iser 1978: 150). Όταν το υποκείμενο διαχωρίζεται από τον εαυτό του, η συνείδησή του καθοδηγείται από το κείμενο. Με το πέρας της ανάγνωσης το υποκείμενο ενώνεται με τον εαυτό του έχοντας, όμως, πια την υποχρέωση να ενσωματώσει τη νέα εμπειρία. Το αποτέλεσμα είναι η δημιουργία μια νέας συνείδησης και η εν μέρει αλλαγή της αντίληψής του.

Οι δύο θεωρητικοί, Iser και Rosenblatt, διατηρούν μια κοινωνική προοπτική στον τρόπο που προσεγγίζουν την αλληλεπίδραση αναγνώστη – κειμένου, η Rosenblatt πιστεύει ότι ο αναγνώστης πρέπει να επεξεργάζεται την αρχική ανταπόκριση μέσω της ανταλλαγής ιδεών, ενώ ο Iser περιγράφει πώς χρησιμοποιεί τον πραγματικό

κόσμο, τις γνώσεις του και τις εμπειρίες του για να κατανοήσει το κείμενο και μιλάει για την ανάγκη που νιώθει ο αναγνώστης να μιλήσει για τα βιβλία που διάβασε, προκειμένου να ανακαλύψει τι είναι αυτό στο οποίο βρέθηκε μπλεγμένος (Iser 1978: 131). Ωστόσο, και οι δύο προσεγγίζουν τη διαδικασία νοηματοδότησης χωρίς να αναφέρονται στο ρόλο που παίζει το κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο γίνεται, πράγμα το οποίο κάνει ο Stanley Fish.

1.3. Ερμηνευτικές κοινότητες

Ο Fish (1980) τονίζει το ρόλο της κοινότητας στη συγκρότηση της ερμηνείας από τον αναγνώστη. Υποστηρίζει ότι ο λόγος προκύπτει μόνο στο πλαίσιο μιας κατάστασης και η επικοινωνία είναι εφικτή όταν είσαι μέρος αυτού του πλαισίου, που σημαίνει ότι μοιράζεσαι αξίες, απόψεις, έναν τρόπο σκέψης, ενώ οι λέξεις αναφέρονται σε έννοιες κοινές για όσους είναι μέσα σε αυτό το πλαίσιο κάνοντας, έτσι, τη γλώσσα αντιληπτή.

Μια ερμηνευτική κοινότητα, λοιπόν, συνίσταται από άτομα που έχουν κοινές ερμηνευτικές αναφορές και στρατηγικές, οι οποίες προϋπάρχουν της ανάγνωσης και χρησιμοποιούνται όχι μόνο για την ερμηνεία λογοτεχνικών έργων, αλλά και του κόσμου. Οι κοινότητες δεν παραμένουν πάντα σταθερές αφού τα άτομα μετακινούνται από τη μία στην άλλη, καμία ερμηνεία, όμως, δεν γίνεται έξω από αυτές και γι' αυτό δε μπορεί να είναι τελείως τυχαία, να υπάρχει ερμηνευτική αναρχία. Οι στρατηγικές, από την άλλη, εξελίσσονται, αλλάζουν ή απορρίπτονται γι' αυτό και υπάρχουν διαφορές μεταξύ δύο αναγνώσεων του ίδιου αναγνώστη (Fish 1980α). Το νόημα συνεπώς ενός λογοτεχνικού έργου δεν βρίσκεται μέσα στο έργο για να εξαχθεί, αλλά κατασκευάζεται από τις ερμηνευτικές στρατηγικές που εφαρμόζει ο αναγνώστης. Αυτές με τη σειρά τους ορίζονται και περιορίζονται από το πλαίσιο στο οποίο γίνεται η ανάγνωση, είτε αυτό είναι σχολείο, ιδιωτικός χώρος, ομάδα ανάγνωσης, και μεταβάλλονται μέσω της αλληλεπίδρασης των υποκειμένων. Έτσι, η ερμηνεία του κειμένου βρίσκεται σε μια συνεχή κίνηση, ακόμα και μετά το κλείσιμο του βιβλίου.

2. Επίλογος

Αυτό που απορρέει από τα παραπάνω είναι ότι οι θεωρίες των Rosenblatt, Iser και Fish μπορούν να συνδυαστούν για να διαμορφώσουν ένα πλαίσιο σχεδιασμού εκπαιδευτικών πρακτικών για τη διδασκαλία της λογοτεχνίας. Ο συνδυασμός των θεωριών τους δεν δίνει φυσικά μια συνταγή που θα μπορεί να εφαρμόζεται πάντα και παντού, αλλά παρέχει στοιχεία που μπορούν να ληφθούν υπ' όψιν στην προσπάθεια διαμόρφωσης αναγνωστών, οι οποίοι θα αναπτύξουν μια δια βίου σχέση με τα βιβλία.

Βιβλιογραφία

- Bayard, P. (μετ. Ε. Λουπάκη) (2008) Πώς να Μιλάμε για Βιβλία που δεν Έχουμε Διαβάσει. Αθήνα: Πατάκης.
- Bleich, D. (1975) *Readings and Feelings: An Introduction to Subjective Criticism*. Illinois: National Council of Teachers of English.
- Bleich, D. (1978) *Subjective Criticism*. Baltimore: The John Hopkins University.
- Culler, J. (μετ. Κ. Διαμαντάκου) (2000) *Λογοτεχνική Θεωρία: Μια Συνοπτική Εισαγωγή*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Fish, S. (1980) *Is there a Text in this Class? The Authority of Interpretative Communities*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Fish, S. (1980α) *Interpreting the Varorium*. In J. Tompkins (ed.). *Reader-Response Criticism: From Formalism to Post-Structuralism*. Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 164-184.
- Harding, D.W. (1977) *Psychological Processes in the Reading of Fiction*. In M. Meek, A. Warlow, G. Barton (eds). *The Cool Web: The Pattern of Children's Reading*. London: The Bodley Head, 58-72.
- Holland, N. (1968) *The Dynamics of Literary Response*. New York: Oxford University Press.
- Holland, N. (1975) *5 Readers Reading*. New Haven: Yale University Press.
- Holub, R.C. (μετ. Κ.Τσακοπούλου, επιμ. Α. Τζούμα) (2004) *Θεωρία της Πρόσληψης: Μια Κριτική Εισαγωγή*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Iser, W. (1978) *The Act of Reading: a Theory of Aesthetic Response*. London and Henley: Routledge and Kegan.
- Jauss, H.R. (μετ. Μ. Πεχλιβάνος) (1995) *Η Θεωρία της Πρόσληψης: Τρία Μελετήματα*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας».
- Langer, J.A. (1992) *Critical Thinking and English Language Arts Instructions*. Center for the Learning and Teaching of Literature, State University of New York at Albany, Report Series 6.5.
- Leenhardt, J. (2000) *Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία της Ανάγνωση*. Στο: Λεοντσίνη, Μαίρη (επιμ). *Όψεις της Ανάγνωσης*. Αθήνα: Νήσος, σσ. 45-65
- Lodge, D. (1982) *Review of The Reader in the Text: Essays on Audience and Interpretation*. *Poetics Today*, 3(1): 185-189.
- McCormick, K. & G.F. Waller (2000) *Κείμενο, Αναγνώστης, Ιδεολογία: Η Αλληλεπιδραστική Φύση της Αναγνωστικής Κατάστασης*. Στο: Λεοντσίνη, Μαίρη (επιμ). *Όψεις της Ανάγνωσης*. Αθήνα: Νήσος, σσ. 239-265.
- Michaels, W.B. (1980) *The Interpreter's Self: Peirce on the Cartesian 'Subject'*. In J.

- Tompkins (ed.). *Reader-Response Criticism: From Formalism to Post-Structuralism*. Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 185-200.
- Richards, I.A. (1924) *The Principles of Literary Criticism*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner.
- Richards, I.A. (1929) *Practical Criticism*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner.
- Rosenblatt, L. (1983) *Literature as Exploration*. New York: Modern Language Association.
- Rosenblatt, L. (1994) *The Reader, the Text, the Poem: the Transactional Theory of the Literary Work*. Carbondale and Edwardsville: Southern Illinois University Press.
- Smith, F. (1973) *Psycholinguistics and Reading*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Suleiman, S.J. & I. Crosman (eds) (1980) *The Reader in the Text: Essays on Audiences and Interpretation*. New Jersey: Princeton University Press.
- Tompkins, J. (1980) *Reader-Response Criticism: From Formalism to Post-Structuralism*. Baltimore and London: The John Hopkins University Press.